

QADRIYATLARNING DINAMIK STRUKTURASI

Kurbonaliyev Ural Xatamovich

Jarqo'rg'on tumani 2-son kasb-hunar maktabi

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari

Qadriyatlar tizimi o'z tabiatiga ko'ra ierarxik tuzilishga ega bo'lib, bu ierarxiya jamiyatning tarixiy xotirasi, dinamik ehtiyojlari va ideologik yo'nalishlari bilan chambarchas bog'liq. Ular ichida bazis qadriyatlar (masalan, hayot, erkinlik, adolat) eng yuqori darajadagi universal mezonlar sifatida tan olinadi. U.Muxitdinov bu fikrni tasdiqlab shunday yozadi: "Bazis qadriyatlar tarixiy yoki madaniy kontekstlarga bog'liq bo'lmagan, balki insoniyat mavjudligining aksiologik universalliklariga tayanuvchi mohiyatga ega".⁹

Qadriyatlarning dinamik strukturasi esa ularning transformatsion xususiyatini ifodalaydi. Har bir davr, har bir sotsial muhit qadriyatlarni yangicha semantik va ideologik shakllarda qayta talqin etadi. Misol uchun, "erk" qadriyati qadimda siyosiy ozodlik doirasida tushunilgan bo'lsa, bugun u shaxsiy tanlov erkinligi, axborotdan foydalanish huquqi va tanqidiy fikrlash madaniyatiga bog'liq holatda namoyon bo'lmoqda. Bu esa qadriyatlarning zamonaviy jamiyatlarda kontekstual aktualizatsiyasi jarayonini ko'rsatadi.

Qadriyatlarning ushbu dinamikasini boshqaruvchi omillar – global kommunikatsiya, transmilliy ideologiyalar, axborot texnologiyalari va sun'iy ong kabi yangi sivilizatsiyaviy determinantlardir. Shu sababli, qadriyatlar jamiyatdagi har qanday yangilanishning asosiy semantik asosi sifatida yangidan-yangi ma'no yuki bilan boyib boradi. Buni B.Rahmonov quyidagicha izohlaydi: "Qadriyatlar – bu doimiy refleksiya va yangilanish holatidagi ma'naviy kategoriya bo'lib, u tarixiy ongni ham, zamonaviy tafakkurni ham sintezlovchi kuchga ega".¹⁰

Shu nuqtai nazardan qaraganda, qadriyatlar nafaqat tarixiy ong va sivilizatsion identitetning ifodasi, balki axloqiy qarorlar, siyosiy tanlovlar va madaniy yo'nalishlar orqasidagi chuqur metafizik asosdir. Ular orqali jamiyat o'zini tanlaydi, o'zini anglaydi va o'zini o'zgartiradi. Ijtimoiy-falsafiy tafakkur esa bu jarayonlarni nazariy jihatdan yoritib, qadriyatlar transformatsiyasining strategik chizgilarini aniqlaydi.

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda qadriyatlar jamiyat hayotining ichki muvozanatini saqlovchi, tarixiy xotirani uyg'otuvchi, sivilizatsion orientirni belgilovchi va axborotlashgan ongning mohiyatini anglatuvchi murakkab fenomen sifatida o'rganilmoqda. Bu kategoriya o'z tabiatiga ko'ra, ontologik asosga, aksiologik funksiyaga va ijtimoiy-dinamik strukturaviy harakatga ega. Aynan shu o'ziga xos ko'p qirrali xususiyati sabab, qadriyatlar nafaqat madaniy va ma'naviy tizimlar, balki

⁹ Muxitdinov U. Qadriyatlar ierarxiyasi va tarixiy ong. – Toshkent: Milliy meros, 2021. – 168 b. – B. 59.

¹⁰ Rahmonov B. Ma'naviyat paradigmasi va qadriyatlar. – Toshkent: Istiqlol nuri, 2023. – 152 b. – B. 94.

siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va kommunikatsion sohalarning ham asosi bo'lib xizmat qiladi.

Qadriyatlarning mohiyati haqida fikr yuritganda, ular inson va jamiyat ongida mavjud bo'lgan abstrakt ideal tushunchalar emas, balki real ijtimoiy harakatlar, maqsadlar va jarayonlarga motivatsion turtki bo'luvchi aksiologik konstruksiyalardir. Jumladan, N.Abdullayev qadriyatlarni quyidagicha izohlaydi: “Qadriyatlar insonni tashqi muhitga bo'lgan passiv munosabatdan chiqarib, faol aksiologik pozitsiyaga olib chiqadi. Ular orqali shaxs hayotni ma'naviy anglash sari harakat qiladi”.¹¹ Bu nuqtai nazar qadriyatlarning mohiyatini faqat mafkuraviy yoki ijtimoiy voqelik bilan emas, balki ongning faol kognitiv-aksiologik funksiyasi bilan bog'laydi.

Qadriyatlarning ijtimoiy funksiyalari tobora murakkablashib, gibrid vazifalarni bajaruvchi ijtimoiy vositaga aylanmoqda. Qadriyatlar bir tomondan jamiyatda mavjud bo'lgan norma, urf-odat va axloqiy tamoyillarni legallashsa, ikkinchi tomondan esa ularni yangilash, muqobil mazmunlar bilan boyitish vazifasini ham bajaradi. M.Bo'ronov bu borada shunday ta'kidlaydi: “Qadriyatlar jamiyatda nafaqat barqarorlikni ta'minlovchi kuch, balki transformatsiyani rag'batlantiruvchi ichki zamin hamdir. Ular doimiy harakatda – ijtimoiy ehtiyoj va madaniy tazelik bilan sintez holatidadir”.¹²

Qadriyatlarning yana bir muhim funksiyasi — semantik integratsiya funksiyasidir. Bu funksiya orqali jamiyat a'zolari umumiy ma'nolar tizimida birlashadi, o'zaro ishonch va birdamlikka erishadi. Bunday jarayon qadriyatlarning kommunikativ va konsensusga asoslangan mohiyatini ochib beradi. Aynan shu jihatidan qadriyatlar siyosiy va diniy maydonda bo'linishni emas, balki ideallar asosida birlashishni ta'minlovchi madaniy kodga aylanadi.

Qadriyatlarning dinamik strukturasi esa, ijtimoiy o'zgarishlar va yangi tarixiy sharoitlarga mos ravishda ularning shakl, mazmun va semantik sohasining yangilanishini bildiradi. Bu jarayon falsafiy tilda aksiologik mutatsiya deb ataladi. Chunki qadriyatlar faqat avloddan-avlodga o'tibgina qolmaydi, balki zamon bilan yangilanadi, qayta talqin qilinadi, o'z semantik yukini o'zgartiradi. A.Akromov bu haqda quyidagicha yozadi: “Qadriyatlarning transformatsiyasi – bu shunchaki o'zgarish emas, balki ularning jamiyatning yangi ehtiyojlariga mos ravishda ma'naviy konfiguratsiya topishidir”.¹³

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, qadriyatlar jamiyatdagi barcha strukturaviy komponentlar – shaxs, oila, jamiyat, davlat va global maydon uchun yagona semantik va aksiologik ramzlar tizimini yaratadi. Ular orqali inson dunyoni anglaydi, ijtimoiy roli va mas'uliyatini belgilaydi, tarixda o'z o'rnini

¹¹ Abdullayev N. Shaxs va jamiyat qadriyatlari: falsafiy tahlil. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2022. – 188 b. – B. 72.

¹² Bo'ronov M. Ijtimoiy ong va qadriyatlar evolyutsiyasi. – Toshkent: Falsafa va hayot, 2021. – 174 b. – B. 99.

¹³ Akromov A. Qadriyatlar va zamon ruhi. – Toshkent: Ijtimoiy tafakkur, 2023. – 160 b. – B. 86.

aniqlaydi. Bu nuqtai nazar qadriyatlar kategoriyasini ijtimoiy-falsafiy tahlilning markaziga olib chiqadi.

Shunday qilib, qadriyatlar kategoriyasi jamiyatning ruhiy kamoloti, shaxsning ongli erkinligi va madaniyatning tarixiy yuksalishida hal qiluvchi o'ringa ega. Ular o'zining murakkab mohiyati, ko'p funksiyali vazifalari va doimiy yangilanishga moyil strukturasiga ko'ra ijtimoiy-falsafiy tafakkurning asosiy ustunlaridan biri bo'lib qoladi.

Qadriyatlar ijtimoiy-falsafiy tafakkurda jamiyatning ideallar tizimi, insoniyat ongining ma'naviy yadrosi sifatida baholanadi. Ular har qanday sivilizatsion modelning mazmunini belgilab, inson va jamiyat o'rtasidagi ma'noli munosabatlarni shakllantiruvchi asosiy aksiologik kuchdir. Qadriyatlar doimo harakatda bo'lib, ijtimoiy muhitning evolyutsion xarakteri bilan chambarchas bog'liq holda yangilanib boradi. Shu bois bu kategoriya jamiyatning umumiy ong holati, tarixiy xotirasi va istiqboli bilan dialektik aloqada namoyon bo'ladi.